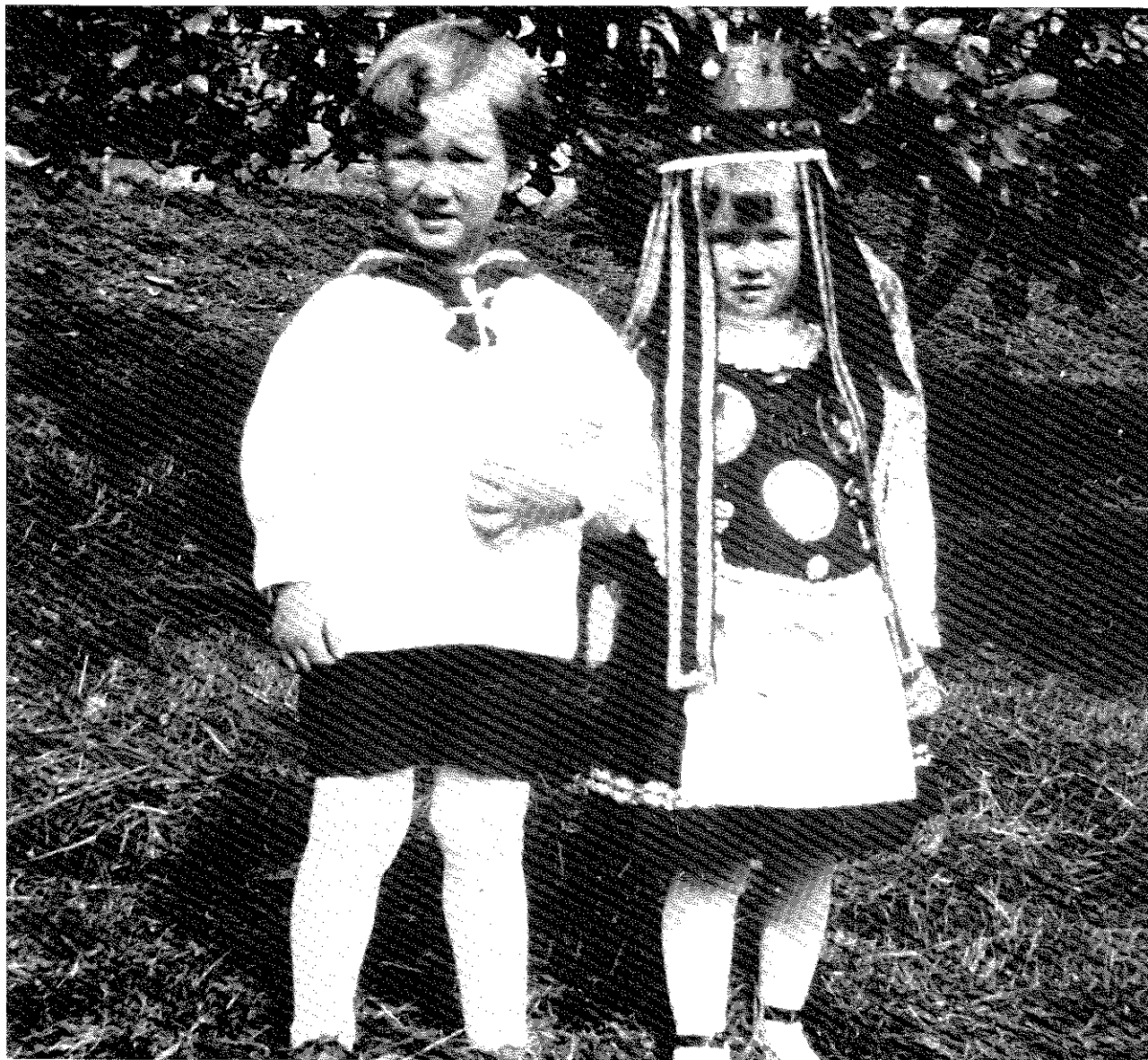
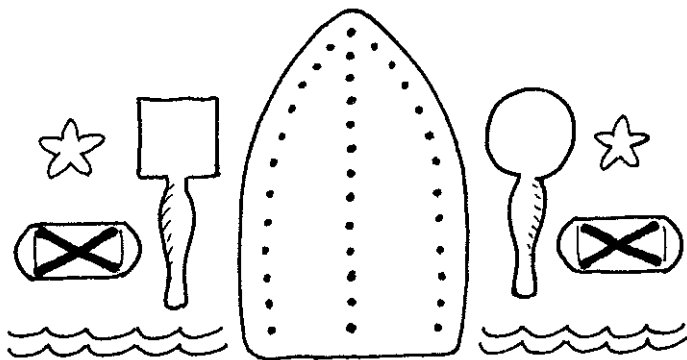

*Mange stader på Vestlandet har barna leika Jonsokbrudlaup. Dette paret er frå Nordfjord, fotograferte kring 1930.
Foto: * Norsk Folkemuseum.*

DALDØSA

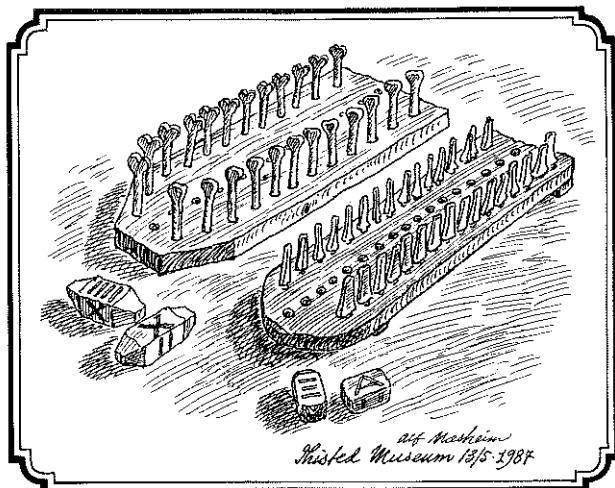
Gammelt terningspill med gåtefull opprinnelse

ALF NÆSHEIM

Terningspillet Daldøsa er enestående på flere vis. For det første finnes det her til lands bare på Jæren, selv andre steder i Rogaland er det helt ukjent. Ellers er det i historisk forstand i slekt med den eldste typen brettspill man kjenner til. En bruker to terninger og disse er avlange og firesidige med tallverdien markert med romertall. Terninger av dette slaget har man funnet i gravhauger fra de eldste tider her i distriktet. Opprinnelig ble det brukt knokler fra sauens føtter til terninger, for de var firesidige og hadde passe lengde. Men merkeligst av alt er selve navnet, for selv om spillet har eldgamle røtter på Jæren er det ingen idag som med sikkerhet kan si hva navnet kommer av.

Kort fortalt består spillet av et spillebrett med

tre rekker hull. Det er 12 hull i ytterrekkene og 13 i midtrekken. Når man starter å spille står 12 pinner stukket ned i hullene på hver av ytterrekkene. Pinnene har forskjellig form øverst, et slags «flagg», for at en skal kunne skille de to motstandernes pinner fra hverandre. Det er to terninger med romertall fra to til fire samt et kryss som kalles dal. Den sistnevnte verdien er den viktigste. Man må nemlig ha dal for å «frigjøre» en pinne for spill, og dette gjøres ved at en snur flaten på flagget i spilleretning. Før pinnene er dalt står de med flagget på tvers. Får man dal på begge terningene, får man ekstra kast. Pinnene flyttes langs midtrekken over til «fienden» på motsatt side, i et evig kretsløp inntil en av partene har

Det norske og det danske (til høyre) daldøsa-spillet.
Tegning: Alf Næsheim.

mistet alle pinnene. Havner motpartens pinne på samme sted som ens egen, mister man pinnen som sto der fra før, akkurat slik som i ludo. Det er et såkalt krigsspill, det vil si at når en pinne er slått er den ute av spillet for godt.

Tradisjonen med dette spillet har holdt seg helt fram til våre dager. Under krigen tok Daldøsa-spillingen seg opp igjen i tråd med tendensen ellers dengang med prioritering av hjemlige familieaktiviteter. Det gamle krigsspillet fikk ny aktualitet, for enkelte forestilte seg endog at pinnene sto for nordmenn og tyskere. Vi er blitt fortalt at et sted hadde man en firkant satt på kant som flaggfasjon på det ene settet pinner. Stakkaren som fikk disse pinnene var alltid nødt til å være tysker for flagget liknet på tyskernes «båtluer». – Etter krigen ble det sjeldnere at spillet var i bruk og det spørs om det ikke ville gått helt i glemmeboken

dersom det ikke ved en tilfeldighet var blitt trukket fram i lyset igjen. Tidligere skolestyrer Ola Barkved, kjent museumsmann og kulturpersonlighet på Bryne, som gikk bort for etpar år siden, fikk under et besøk på Varhaug for endel år siden se et gammelt Daldøsa som hadde ligget på loftet der på gården i mange år. Barkved fattet straks interesse for det underlige pinnespillet som var totalt ukjent for han. Han skrev om det i det lokalhistoriske skriftet «Frå bygd og by i Rogaland» og utlovet for moro skyld en belønning på 100 kroner til den som kunne gi ytterligere opplysninger om spillet.

Også i Danmark

Flere år gikk, men så en dag mottok Barkved brev fra en mann som hadde kommet over en artikkel i et dansk arkeologisk tidsskrift. Det omtalte et merkelig gammelt brettspill kalt Daldøs som befant seg på museet i Thisted på Jylland. Det var det eneste eksemplar man kjente til i Danmark, men man visste at spillet engang hadde hatt en viss utbredelse i Thy. Forfatteren av artikkelen antok at spillet måtte ha røtter langt tilbake i tiden og konkluderte med at det måtte være et underlig lokalt dansk fenomen. Han filosoferte ellers litt omkring mulige forklaringer på det uforståelige navnet Daldøs. De eldste romerske brettspill ble spilt med lange firesidige terninger som ble kalt Tali. Han kunne tenke seg at stavelsen Dal var en nordisk omskrivning av det latinske Tal, som var stammen i ord som betydde terning. Endelsen døs kunne ha noe med tallet to å gjøre for det spesielle ved Daldøs er at man benytter to terninger.

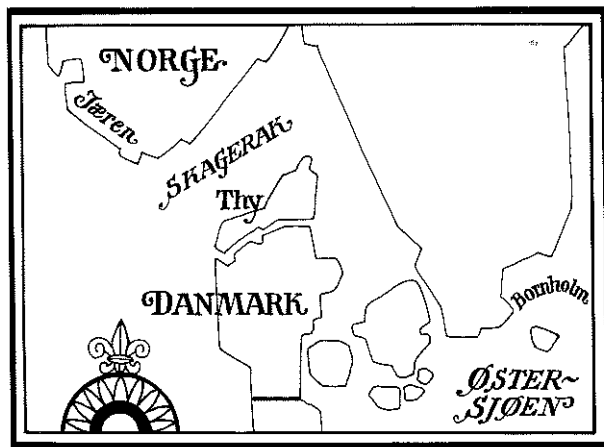
Den interessante artikkelen ble avsluttet med en oppfordring til språkforskere og museumsfolk om å forsøke å finne ut mer om spillets opprinnelse. Daldøs er også omtalt i den klassiske danske litte-

ratur. En av Danmarks store forfattere i forrige århundre, J. P. Jacobsen, som var født i Thisted, lar i sin historiske roman «Fru Marie Grubbe» hovedpersonen Marie spille Daldøs med sin kjære Ulrik Frederik en regnfull septemberdag. Den sistnevnte var ingen ringere enn Ulrik Frederik Gyldenløve som var stattholder og kommanderende general i Norge i dansketiden. Handlingen i boken er lagt til det 17de århundre. Daldøsspillet på Thisted museum er plassert i J. P. Jacobsens minnestue. Man regner nemlig med at det nettopp var dette eksemplaret av spillet som gjorde forfatteren kjent med Daldøs. Det sto en gang i storstuen på herregården Færgegård i Thy til fri benyttelse for den som måtte ønske det. Jacobsen var i sin ungdom ofte gjest der på gården. I sin alderdom skjenket fruene på Færgegård det gamle spillet til museet og hun lot følge med spillereglene så de ikke skulle bli glemt. Reglene er identiske med dem vi har på Jæren, men mens vi har et kryss for dalen har man i Thy en A. De brukte 16 pinner i hver rekke mot våre 12. Forøvrig var Jacobsen en nær venn av Alexander Kielland.

Opplysningene fra Danmark var meget interessante for ser man på kartet ligger Thy på norvestkysten av Jylland, med andre ord Jærens nærmeste nabo på den andre siden av Skagerak. Det er et område av vårt granneland som vårt eget distrikt har hatt stor kontakt med ned gjennom tidene. En annen pussig ting er at man begge steder trodde at man var alene om det merkelige gamle terningspillet som hadde overlevd århundrene.

Spillet i historisk perspektiv

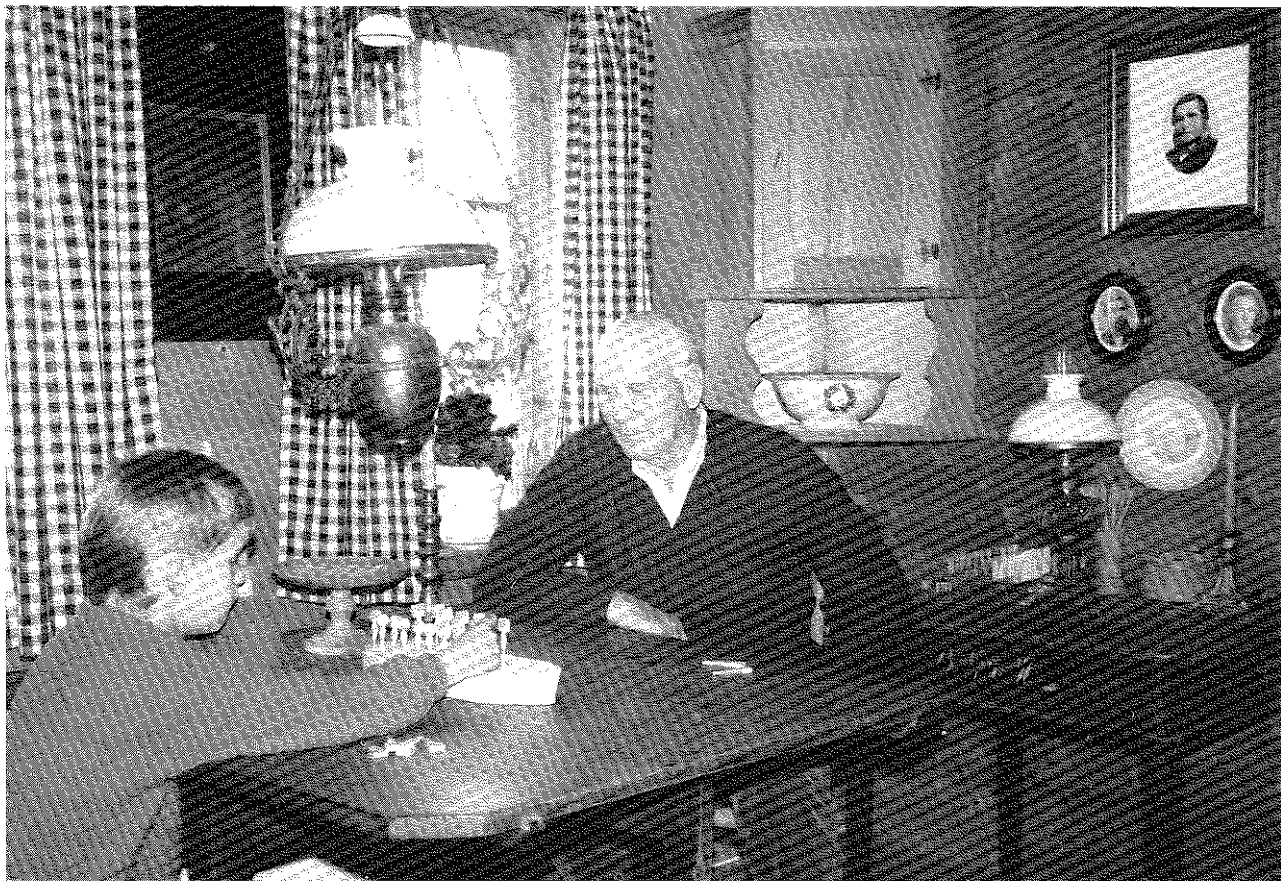
Brettspill kom til Norden i Romertiden. I Romerriket var spillet yndet beskjeftigelse for alle fra

*Kartet viser de steder som har daldøsa-tradisjon.
Kart: Alf Næsheim.*

menigmann opp til keiseren. Gamle kilder beretter at spillelidenskapen snart var like utbredt blant Nordens folk, og det ble ofte spilt om både «gods og gull». Av den grunn ble slike spill forbudt her til lands i middelalderen¹.

Så kan man lure på om også Daldøsa engang i en fjern fortid kan ha vært et spill med hvilket man spilte om verdier. Ved en tilfældighet dukket det opp en opplysning som kan tyde på det. På museet i Thisted, som vi besøkte for noen år siden for å ta det jærsk «søsterspillet» i nærmere øyensyn, ble det opplyst at man også på Bornholm hadde en tradisjon om Daldøs. Ved henvendelse til museet der på øya ble det opplyst at ingen nålevende kjente spillet, men man hadde et gammelt ordtak som levde videre etter at spilletradisjonen var død ut: «At spille Daldøs» betydde å leve over evne eller – «spekulere sin eiendom vekk». Med andre ord, en indikasjon på at man forbandt spillet nettopp med

Bestefar spiller Daldøsa med barnebarnet på Audamotland. Foto: Alf Næsheim.

spill om verdier. Skrivemåten Daldos er også av interesse for dos betyr som kjent to i språk som har sitt utspring fra latin. At spillet engang var kjent på Bornholm er ekstra interessant. Studerer man på et kart de stedene der Daldøsa er kjent, slår det en at de nærmest er identiske med ferden våre lokale forfedre rygene foretok i folkevand-

ringstiden. Ifølge vår barnelærdom kom de fra sør i Østersjøen og slo seg ned blant annet på begge sider av Skagerak, der nærslydde frender hadde kontakt over havet i lange tider etterpå. Som en av flere teorier må en kunne spørre seg om det kanskje her kan være en mulig sammenheng? –

Terningspill i lokalhistorisk tradisjon

Man så tilbake til hjemlige trakter. Tidligere direktør ved Stavanger Museum, Jan Petersen, gjorde i sin tid undersøkelser omkring folkevandringstidens terningspill. Han hevdet at funn av spillebrikker var et av de eiedommeligste fenomener i jernalderens gravgods. Det er gjort en lang rekke funn av spillebrikker hvorav den alt overveiende del er funnet på Vestlandet. Når det gjelder lange terninger, som vi tidligere har omtalt som Tali, så er alle funn av slike gjort på Vestlandet. Det viser med all tydelighet at brettspill må ha vært langt mer utbredd på våre kanter enn ellers i landet på denne tiden. Spillebrikkene man fant var ofte av farget glass, sannsynligvis innført fra sydligere deler av Europa. Slike brikker har trolig vært statussymboler for storfolk. Men det er også gjort mange funn av hjemmelagde brikker av rav, bein o.l. Disse brikkene hadde ofte et hull på undersiden slik at de kunne settes på en pinne. Blant folk flest har det trolig tidlig blitt vanlig å kopiere slike spill ved å bruke tre. Her på Jæren har man vel helst vært henvist til å nytte seg av rægster (rekved). Spillet på museet i Thisted ble laget tidlig i forrige århundre av en sauegjeter på Færgegård. Det er laget av fine tresorter som teak og mahogni. Emner hadde han funnet som rekved ute ved havet. Landskapet på Jyllands nordvestkyst er svært likt det vi finner på Jæren, så denne havets ressurs har nok fra gammelt av hatt samme betydning for kystfolket på begge sider av Skagerak.

Når det gjelder den særegenhet at Daldøsa har huller på brettet til å stikke pinner i, så kan en lure på hvorfor dette ble gjort. Romerske keisere fikk laget spillebrett med huller i for at de også skulle kunne korte tiden med terningspill når de var ute

på kjøretur med sin vogn. Spillebrikkene ble festet på små pinner slik at de kunne puttes i hullene og dermed forhindre at brikkene falt av brettet under kjøreturen. Det samme prinsippet ville være ideelt for sjøfarende folk som var til sjøs over lengre tid, dersom man ville spille brettspill som tidsfordriv i ledige stunder. Som et apropos til den tankegang kan nevnes at ingen steder er det gjort flere funn av spillebrett med huller enn i Irland, det stedet i Vesterveg man særlig forbinder med kolonisering av dristige sjøfarere fra det sørvestlige Norge.

Båtsymbol

Når vi kommer inn på temaet båt så står vi overfor et annet særtrekk ved Daldøsa. De fleste som ser spillebrettet for første gang utbryter: Det likner jo en båt! Og det er nærliggende å oppfatte brettets utforming som et symbol. Men en kan jo spørre seg: Hvorfor? – –

Vi har, gjennom endel års undersøkelser om hvor spillet fortsatt er kjent på Jæren, kommet fram til den konklusjon at det stort sett bare er kjent på strandgårdene langs kysten. I Varhaug er tradisjonen mer levende enn lenger nord på Jæren. Under en visitt på Reiest (Reiestad) for ettpar år siden, hvor vår venn Ola Barkved var med, kom drøset naturlig nok inn på Daldøsa, for vi visste at spillet var godt kjent der på gården. Martin Reiestad, som nå er 90 år, kunne fortelle at i hans barndom fantes det et gammelt Daldøsa oppe på loftet som så nøyaktig ut som en båt. Den hadde både baug og hekk, og var endog malt på skutesidene. Det vi hadde fundert på i lange tider, ble uventet bekreftet. Men hvorfor spillet har denne formen kan ingen gi et tilfredstillende svar på.

Daldøsa i våre dager

I motsetning til Danmark har spillet en ubrudt tradisjon her på Jæren til denne dag. Men det var nok mer populært i eldre tid, noe anekdotene som følger skulle kunne bekrefte: – På Nærbø blir det fortalt at ved århundreskiftet var det en vanlig foreteelse at betjeningen på krambua kortet tiden mellom kundebesøkene med Daldøsa-spill. Det hendte sogar at kundene måtte vente litt dersom spillet var inne i en «avgjørende fase». – En varhaugmann kunne berette om engang han i ungdommen overnattet på en gård på Ånestad. Med søvnen ble det så som så, for nede fra stua hørte han noen harde brøltelyder til langt på natt. Om morgenen fikk han forklaringen. Karene hadde spilt Daldøsa til langt inn i de små timer. Den fæle lyden skrev seg fra de store terningene som smalt mot bordflaten. –

De senere årene har bl.a. Kolbjørn Fitje i Varhaug laget en rekke fine spill. Ved julemessene på Varhaug og Nærbø har spillene hans vært noe av

det mest populære som har blitt tilbudt. Og dette spillet, som i en fjern fortid trolig var et forbudt spill fordi man spilte om verdier, det er idag endt opp som et uskyldig morospill og et typisk familie-spill.

Ja, slik kan et gammelt terningspill gi næring til fantasien og innby til mange spennende tankebaner. –

Storhavet bryter fortsatt mot Skageraks værharde kyster, som det har gjort i alle år. Dette havet som på en eller annen måte er en del av hemmeligheten om spillet og de menneskene som engang skapte det. Gåten omkring spillets opprinnelse blir trolig aldri løst, men når det kommer til stykket spørs det om ikke denne kjensgjerning er noe av sjarmen for oss som er glad i Daldøsa og fortsatt spiller det.

Noter:

1. «Om spill og spillets historie», s. 6 og 7. Norsk Folkemuseum.

Alf Næsheim

Teiknar, grafikar og forfattar.

Adresse: Grevlingåsen 8, 1347 Hosle